

**Tartu Ülikool
Psühholoogia instituut**

Tiit Melts

**EESTI POLITSEIAMETNIKE VÕIMEKUS TUVASTADA
VALETAMIST VIDEOSALVESTUSE VAATAMISE PÕHJAL**

Seminaritöö

Juhendaja: Talis Bachmann

Läbiv pealkiri: Valetamise tuvastamine

Tartu 2012

Kokkuvõte.....	3
Abstract.....	3
Sissejuhatus.....	4
Tõe ja vale tuvastamine politseitöös	4
Varasemad uurimused	4
Töö eesmärk	5
Meetod	6
Valim	6
Mõõtevahendid.....	6
Ankeet.....	7
Protseduur	8
Tulemused.....	9
Arutelu	12
Viited	17

Kokkuvõte

Eesti politseiametnike võimekus tuvastada valetamist videosalvestuse vaatamise põhjal

Käesolevas töös uuriti üheksateistkümne kriminaalmenetluse ja jälitustööga tegeleva politseiametniku võimekust tuvastada valetamist ja tõerääkimist ülekuulamise videosalvestuse põhjal. Politseiametnikele näidati videosalvestusi, milles kaks isikut vastasid küsimustele tõtt rääkides või valetades. Politseiametnikel tuli hinnata, milliste küsimuste puhul isik valetas ja milliste puhul rääkis tõtt ning märkida, millest lähtuvalt nad oma otsuse tegid. Selgus, et politseiametnikud suutsid valetamist ja tõerääkimist tuvastada keskmiselt 67% täpsusega, mis on mõnevõrra parem, kui varasemates uuringutes teiste riikide politseiametnikega. Selgus, et kehvemate tulemustega politseiametnikud pöörasid oma hinnangute andmisel enam tähelepanu ülekuulatava kehakeelele ning silmade liikumisele ning vähem tähelepanu verbaalsetele märkidele ja jutu sisule. Väga heade tulemustega politseiametnikud keskendusid rohkem ülekuulatava jutu sisule ja detailidele ning sellele, kui soravalt ja ladusalt isik seda juttu esitas ning kuidas on isiku jutu sisu kooskõlas tema käitumisega.

Abstract

The ability of Estonian police officers to detect lying by looking at a video recording

The subject of this thesis was to analyse the ability of nineteen police officers, whose work is related to criminal procedure or surveillance, to detect lying and truth-telling by looking at an interrogation video recording. Police officers were shown a video where two persons answered questions by telling the truth or lying. Police officers had to assess which questions were answered truthfully and which by lying and write how they reached that conclusion. It appeared that on average police officers could ascertain lying and truth-telling by 67%, which is somewhat better than previous studies with police officers in other countries have stated. It also appeared that police officers, who received lower scores, concentrated in their assessments more on the body language and eye movement of the interrogated person and less attention on verbal signs and the content of the story. On the other hand, police officers who received very good results concentrated more on the content of the testimony, details, how fluently person presented the story and how the story is in compliance with the behaviour.

Sissejuhatus

Tõe ja vale tuvastamine politseitöös

Tõe tuvastamine ning isikute kommunikatsiooni siiruse hindamine on politseitöös äärmiselt oluline. Kaks kõige olulisemat valdkonda õiguskaitseorganite töös, kus tuleb hinnata, kas isik räägib tõtt või valetab, on kriminaal- ja jälitusmenetlus.

Kriminaalasjade kohtueelses menetluses oleneb menetlust läbi viivate politseiametnike valetamise tuvastamise võimekusest üsnagi palju. Peamine uurimistoiming, mille puhul politseiametnik peab hindama isiku siirust, on ülekuulamine. Tunnistajate, kannatanute ja kahtlustatavate ülekuulamiseks on erinevad meetodid ja taktika, et hankida maksimaalselt ütlusi, mis oleksid tõepärased. Vahel on isikute ütlused menetluses vähem olulised, kuid enamikul juhtudel on need siiski üliolulised ning mõni ülekuulamisel saadud tõepärane (või vahel ka vale) detail võib saada määravaks kuriteo asjaolude tuvastamisel ning süüdlaste tabamisel. Samuti või kellegi valeütlus viia uurimise hoopis vales suunas ning raisata uurijate aega, mis kahandab võimalusi hankida kriminaalasjas tähtsust omavaid tõendeid.

Teine äärmiselt tähtis valdkond, kus on oluline isikute ütluste tõepärasuse hindamine, on jälitustegevuse läbiviimine. Sel juhul peab politseiametnik kasutama salajasi kaastöötajad, kelleks tihti peale on endised või praegused kurjategijad, et nende kaudu hankida informatsiooni toimepandud või planeeritavate kuritegude ja kriminogeensete isikute kohta. Antud juhul on pidavalt tarvis hinnata, kui usaldusväärne on salajane kaastöötaja ning kui tõepärane on tema edastatud informatsioon, mis motiividel isik seda infot õiguskaitseorganitele hangib ja edastab ning koostööd teeb. Võib juhtuda, et eksliku jälitusinformatsiooni põhjal alustatakse kriminaalmenetlus ja viiakse läbi jälitustoiminguid, millega halvemal juhul riivatakse inimeste põhiõigusi ja raisatakse ameti ressursi tühja töö tegemiseks.

Varasemad uurimused

Varasemate uuringute kohaselt ei ole enamuses inimesi kuigi edukad valetamise äratundmises. Enamikel juhtudel on valetamise äratundmise protsent vahemikus vaid veidi suurem kui 50%, mis oleks saavutatav lihtsalt ka huupi pakkudes (Aamodt ja Custer, 2006; Bond ja DePaulo, 2006). Eraldi on uuritud mitmetes riikides politseiametnike võimet tuvastada valetamist. Nagu on selgunud, on üldjuhul politseiametnike puhul valetamise avastamise protsent samuti

küllaltki madal ja vaid veidi kõrgem nõ tavainimestest. Näiteks on uurimused USA erinevate õiguskaitseasutuste töötajate võimetest tunda ära valetamist näidanud, et föderaalametnike, salateenistuse töötajate ning politseiametnike täpsus vale tabamisel on jäänud 51% kuni 73% vahele (Ekman ja O'Sullivan, 1991; Ekman, O'Sullivan ja Frank, 1999). Küll aga on viimastes uurimustes tuvastatud, et teatud valetamise tuvastamise stsenaariumite ja mõõtevahendite puhul on politseiametnikud olnud siiski oluliselt paremad valetamise äratundjad. Stsenaariumid, millede puhul olid politseiametnikud edukamad, olid seotud just reaalse politseitöö juhtumitega ning sarnanesid päris ülekuulamisega (O'Sullivan, Frank, Hurley, Tiwana, 2009). Lisaks on varasemates uuringutes selgunud, et üksikutel inimestel on märkimisväärselt parem võime (vähemalt 80 % täpsusega) valetamist ära tunda (O'Sullivan ja Ekman, 2004).

Töö eesmärk

Minu töö eesmärgiks on tuvastada, kui hästi või halvasti meie kriminaalmenetluse ja jälitustööga tegelevad politseiametnikud suudavad tuvastada teise isiku valetamist ja tõerääkimist. Teine uurimuse eesmärk on analüüsida, millest eksperimendis osalenud politseiametnikud lähtuvad tõerääkimise ja valetamise hindamisel ning kas uuringu tulemuste põhjal on paremate ja halvemate tulemustega politseiametnike puhul erinevused, kuidas ja milliste tunnuste või märkide põhjal anti hinnanguid valetamisele ja tõerääkimisele. Nimetatud eesmärgi saavutamiseks näitasin politseiametnikele minu poolt tehtud kahte videosalvestust, milles kaks isikut vastasid erinevatele küsimustele justkui ülekuulamisel. Osadele küsimustele vastates isikud valetasid ning osadele küsimustele vastates rääkisid tõtt. Politseiametnikel tuli hinnata, millistel juhtudel isik valetas ning millistel juhtudel rääkis tõtt ning märkida ankeeti, millest lähtuvalt nad oma otsuse tegid. Antud meetod tundub olevat usaldusväärne ja usun, et sellega sai mõõta just seda, mida soovisin kuna katsetingimused ning videosalvestuse ja küsitlemise viisin läbi selliselt, et see oleks võimalikult lähedane reaalse ülekuulamissituatsiooniga.

Meetod

Valim

Katseisikuteks oli kokku 19 kriminaalmenetluse ja jälitusmenetlusega tegelevat politseiametnikku. Nendest 13 olid mehed ja 6 naised. Katseisikud olid vanuses 28 kuni 44 aastat ($M=32,32$; $SD= 3,93$). Katseisikute töökogemus politseiametnikuna varieerus alates 5-st kuni 19 aastani ($M= 9,05$; $SD=3,96$). Kõik katseisikud olid kõrgharidusega ja rahvuselt eestlased.

Mõõtevahendid

Esmalt valmistasin uurimuse läbiviimiseks ette kokku kümnest teemast koosneva intervjuueerimise ja küsitlemise aluse, mis koosnes järgmistest küsimustest ja teemadest.

1. *Milline on Teie haridus, mis koolides olete õppinud, milline oli ilm kui oli teie lõpetamine viimases koolis?*
2. *Milline on Teie elukoht praegu? Mis tänaval? Milline on maja? Mitu tuba? Kus elasite enne seda?*
3. *Kus Te olete sündinud ja kasvanud? Kirjeldage oma lapsepõlvkodu?*
4. *Kus Te töötate, kellena, mis ajast alates?*
5. *Mida Te sõite eile õhtul, kirjeldage oma toitu?*
6. *Kas olete kunagi langevarjuga hüpanud, millal, kuskohas ?*
7. *Milline on Teie perekonnaseis? Abielus, vabaabielus, mis ajast alates? Kas Teil on lapsi, mitu, kui vanad ?*
8. *Kas Teil on hobisid, millised need on ? Millal viimati tegelesite mõne oma hobiga ?*
9. *Kas Teil on juhiload? Kas Teil on auto? Mis auto, kirjeldage oma autot ?*
10. *Kirjeldage, mida tegite eile õhtul kella 20.00 ajal?*

Antud teemadele tuli kahel isikul (üks mees ja üks naine), kellede valetamist ja tõerääkimist katseisikud hakkasid hindama, vastata. Küsimuste ja teemade järjekorra ja tõerääkimiste/valetamiste osakaalu mehe ja naise puhul valisin eraldi suvaliselt (st esimeses ja teises videosalvestuses ei olnud küsitletavate teemade järjekord sama ega isikud ei pruukinud, kuid võisid vastata küsimustele sarnaselt, kas valetades või tõtt rääkides). Mõlema isiku puhul tuli neil kokku kuuele teemale vastates tõtt rääkides ja neljale teemale vastates valetades.

Seejärel valisin oma tutvusringkonnast ühe mehe ja ühe naise, kellega olin ise vaid põgusalt tuttav. Valitud isikutele (edaspidi ülekuulatavad) selgitasin, et nad peavad kaamera ees vastama kokku 10 teemaga seotud küsimustele ning enne igat teemat näidatakse neile, kas nad peavad kõikidele selle teemaga seotud küsimustele vastates valetama või siis rääkima tõtt. Katse läbiviimine (edaspidi ülekuulamine) ja selle videosalvestamine viidi läbi ühe politseiasutuse ülekuulamisruumis. Selle eesmärgiks oli tekitada ülekuulatavates mõningast pinget ja ärevust, mis isikutele üldiselt esineb, kui nad tulevad politseiasutusse ütlusi andma. Ülekuulatavad panin istuma selliselt, et nad jääksid kogu ulatuses videosalvestusele. Seejärel asusin ülekuulatavatele küsimusi esitama näidates enne igat küsimusteblokki kaamera tagant ülekuulatavale suurel paberil märki kas + (pluss) või – (miinus). Kui näitasin ülekuulatavale enne küsimuste esitamist märki +, tuli tal kõikidele selle teemaga seotud küsimustele vastata tõtt rääkides. Kui näitasin märki -, tuli ülekuulataval kõikidele selle teemaga seotud küsimustele vastata valetades e tema vastused pidid erinema tegelikust olukorrast või situatsioonist. Antud küsitlemise meetod tagas selle, et ülekuulatavad ei teadnud enne ülekuulamist küsimusi ning ei saanud valmistada ette oma valesid ja pidid vale mõtlema välja kiirelt ja vahetult enne vastamist nagu on enamasti ka reaalses ülekuulamissituatsioonis, kui inimene valetab. Peale mõlemat ülekuulamist kontrollisin ülekuulatavatega kogu tema antud vastused ja videosalvestuse üle ning palusin ülekuulataval selgitada oma vastuseid ning oma käitumist ülekuulamise ajal. Selle eesmärk oli selgitada välja, kas ülekuulatav eksis mõne vastuse andmisel (valetas kui pidi tõtt rääkima või vastupidi), vastas mõnele küsimusele nõ poolvalega või kasutas mõne vale puhul mõne reaalse sündmuse või olukorra ülekandmist, millel tegelikult polnud temaga seost. Näiteks vastas, et käis eile õhtul kell 20.00 kinos ja kirjeldas vaadatud filmi, kuid tegelikult eile kinos ei käinud, kuid kirjeldatud filmi on näinud varasemalt hoopis eelmisel nädalal. Kahel juhul taolisi poolvaletamisi esines ning edasise katse käigus tulemuste hindamisel arvestasin nendega.

Ankeet

Seejärel koostas ankeedi, milles uuringus osalenud politseiametnikud said märkida oma vanuse, soo, töökogemuse politseiametnikuna ning iga videosalvestusel esitatud küsitlusel olnud teema kohta oma hinnangu, kas isik videosalvestusel rääkis selle teemaga seotud küsimustele vastates tõtt, valetas või ei osanud politseiametnik hinnata. Samuti oli ankeedis koht, kuhu politseiametnik sai märkida, millele tuginedes ta oma otsuse tegi või mis teda iga teema puhul häiris või silma jäi.

Protseduur

Katse viidi läbi iga katseisikuga (politseiametnikuga) individuaalselt. Kõik katsed viidi läbi hommikul alates 09.00 -st kuni 13.00 -ni politseiasutuses. Keskmiselt kulus iga katseisikuga aega umbes 30 minutit. Esmalt paluti katseisikul lugeda läbi instruksioon, kus oli kirjas, millega on tegemist ja konkreetne juhend katse käigust. Seejärel näidati katseisikule arvutiekraanilt videosalvestust ülekuulamisest koos heliga arvutikõlaritest. Pärast iga teemat tehti videosalvestuse esitamisel paus, et katseisik saaks oma hinnangu ja selgituse ankeeti märkida. Katseisikutele näidati videosalvestusi vaid ühel korral.

Katseisikute ankeetandmete ning nende vastuste põhjal arvutati välja, millised olid iga katseisiku tulemused protsentides eraldi esimese ja teise ülekuulamise valetamise ja tõerääkimise äratundmisel. Samuti arvutati välja katseisikute tulemused valetamise ja tõerääkimise äratundmisel kokku ning ka kogu katseisikute keskmine tulemus kokku ning eraldi valetamise ja tõerääkimise tuvastamisel kokku. Lisaks arvutati välja kõigi 20 teema puhul, mille kohta ülekuulatavad vastuseid andsid, politseiametnike poolt antud vastuste (rääkis tõtt, valetas, või ei osanud hinnata) osakaal, et hinnata esitatud küsimuste usaldusväärsust.

Eraldi analüüsiti iga katseisiku puhul seda, millest lähtuvalt nad oma otsuseid tegid ja hinnanguid valetamisele või tõerääkimisele andsid. Iga politseiametniku omasõnalised vastused lühendati märksõnadesse ja kanti nende esinemissageduse järgi tabelisse, kuhu kõrvale märgiti nende tulemused.

Tulemused

Esmaselt analüüsiti ülekuulatavatele küsitlusel esitatud teemasid ning igale teemale politseiametnike antud vastuste tõenäosust, et selgitada esitatud küsimuste usaldusväärsus. Eristus kaks teemat: ühe teemaga seotud küsimuste puhul vastas vaid 5 % politseinikest õigesti, et ülekuulatatav valetab ja teise teemaga seotud küsimuste puhul vastasid koguni 95 % katseisikutest õigesti, et ülekuulatatav räägib tõtt. Esialgselt kavatsesin need küsimused edasisest andmeanalüüsist kõrvaldada, kuid seejärel otsustasin ikkagi nende andmetega arvestada, sest valetamine ja tõerääkimine on erinevate inimeste ja erinevate küsimuste puhul sedavõrd erinevalt ja subjektiivselt hinnatav, et ikkagi ka need andmed on järgnevas analüüsis olulised, sest esimesel juhul ülekuulatatav ju tõesti valetas ja teisel juhul rääkis tõtt. Mõlemate puhul oli tegemist eluliste ja loomulike situatsioonidega (nt mõne teema ja situatsiooni puhul ongi eluliselt raskem valetamist tuvastada), mistõttu tuleks ka neid tulemusi siiski arvestada.

19 politseiametnikuga tehtud uurimusest selgus, et kokku suutsid nad keskmiselt hinnata valetamist ja tõerääkimist õigesti 67% juhtudest. Sellest 75% juhtudest tabasid politseiametnikud ära, et isik räägib tõtt ja 55% juhtudest arvati õigesti, et isik valetab. Mõlema isiku ülekuulamise puhul oli keskmine tulemus tõerääkimise äratundmises kõrgem, kui valetamise äratundmises: esimese ülekuulitava puhul tuvastati 72% õigesti tõerääkimist ja 49% valetamist ning teise ülekuulitava puhul vastavalt 79% ja 61% (tabel 1).

Katseisik	ÜK 1 tõde õigesti %	ÜK 1 vale õigesti %	ÜK 2 tõde õigesti %	ÜK 2 vale õigesti %	Kokku tõde õigesti %	Kokku vale õigesti %	Kokku õigesti %
P1	50%	25%	67%	100%	58%	63%	60%
P2	67%	50%	67%	50%	67%	50%	60%
P3	67%	25%	83%	25%	75%	25%	55%
P4	50%	25%	67%	25%	58%	25%	45%
P5	100%	75%	100%	75%	100%	75%	90%
P6	67%	50%	83%	50%	75%	50%	65%
P7	100%	75%	100%	50%	100%	63%	85%
P8	100%	0%	100%	75%	100%	38%	75%
P9	67%	75%	83%	75%	75%	75%	75%
P10	67%	75%	83%	75%	75%	75%	75%
P11	33%	0%	83%	50%	58%	25%	45%
P12	83%	50%	67%	50%	75%	50%	65%
P13	83%	50%	100%	100%	92%	75%	85%
P14	100%	75%	100%	100%	100%	88%	95%
P15	67%	50%	67%	25%	67%	38%	55%
P16	83%	50%	50%	50%	67%	50%	60%
P17	67%	75%	67%	75%	67%	75%	70%
P18	50%	75%	83%	50%	67%	63%	65%

P19	67%	25%	50%	50%	58%	38%	50%
Keskmine	72%	49%	79%	61%	75%	55%	67%

Tabel 1.

Arvutati ka mõningad korrelatsioonid Pearsoni järgi. Pearsoni korrelatsioonikoefitsient keskmiste tulemuste ja vanuse vahel $r=-0,477$ ($p<0,05$) ning keskmiste tulemuste ja töökogemuse vahel $r=-0,353$ ($p>0,05$). Korrelatsioon tõenäakimise äratundmise ja valetamise äratundmise vahel oli $r=0,473$ ($p<0,05$).

Tulemused näitavad, et üks politseiametnik oli oma hinnangutes 95% täpne, üks politseiametnik vastas 90% täpsusega ning kaks vastasid 85% täpsusega. Alla 50% täpsusega vastasid kaks politseiametnikku, kelle täpsus oli mõlemal juhul 45%. Kui hinnata vaid valetamise äratundmist siis selgub, et 4 politseiametniku tundsid vale ära rohkem kui 80% täpsusega ning 6 politseiametnikku vähem kui 50% täpsusega (kusjuures nendest 3 isikut vaid 25% täpsusega). Meessoost politseiametnike keskmine tulemus oli kokku 70% ja naissoost politseiametnike tulemus 61%.

Järgnevalt analüüsiti seda, mida politseiametnikud olid märkinud, millele nad oma otsuste tegemisel ja hinnangute andmisel tuginesid.

Varasemalt oli videosalvestuste analüüsimisel selgunud, et ühest teemast rääkides oli üks ülekuulatavatest teinud valetamise käigus faktevea. Nimelt tuli ülekuulataval valetada ja vastata oma praeguse elukoha kohta. Vastamisel mainis ülekuulatav alguses, et elab ühetoalises korteris, kuid kohe ülejärgmises täpsustavas küsimuses vastas ülekuulatav, et elab kahetoalises korteris. Kõnealust faktiviga ülekuulatava jutus ei märganud 10 politseiametnikku e 52% kogu valimist. Eraldi väärib märkimist veel asjaolu, et kahel teemal, kus ülekuulatavad pidid küsimusele vastates valetama, rääkisid nad nn poolvalesid ehk esimene pool või osa nende vastusest oli vale, kuid teine osa vastusest oli meenutus temaga päriselt toimunud situatsioonist või asjaolust.

Alljärgnevas tabelis on välja toodud nelja kõige madalama tulemusega ja nelja kõige parema tulemusega politseiametniku enimkasutatud selgitused märksõnadega. Tabelis on märgitud, millele politseiametnikud viitasid oma otsuses ja hinnangu andmisel valetamisele või tõenäakimisele.

KI	Tõde	Vale	Kõige sagedamini	Sageli	Vähemalt 2 korral	Vähemalt korra	Vähemalt korra	
P3	75%	25%	Sisetunne	Silmade liikumise suund	Vastuste kiirus			Ei märganud faktiviga
P4	58%	25%	Kehakeel	Tundis end vabalt või oli pinges	Silmade liikumise suund	Vastuste kiirus		Ei märganud faktiviga
P11	58%	25%	Silmade liikumise suund	Vastuse kiirus ja detailid	Vastas loomulikult	Sorav		
P19	58%	38%	Kehakeel	Silmade liikumise suund	Vastuste kiirus	Oli märgata häiritust		Ei märganud faktiviga
P5	100%	75%	Jutt sorav	Jutu sisu ja detailid.	Tõe puhul ei ole kahtlust, et on siiras.	Kuidas ise vastaks	Valetades lakooniline	Tabas kahel juhul poolvale.
P7	100%	63%	Visuaalsed märgid, esitus ladus	Valetades ärevus ja ebamugavus	Palju detaile ja jutt sorav	Hääletoon	Enesekindel ja miski ei häirinud	Tabas ühel juhul poolvale
P13	92%	75%	Jutt ladus	Jutt ebamäärane	Hoidis silmsidet, ladusalt rääkis	Lisas detaile, mida ei küsitud	Emotsioon puudub, oli pinges	
P14	100%	88%	Ladus ja loogiline jutt	Pinges ja ebaloomulik	Detailne-usutav	Vastuse sisu tundub väljamõeldis	Apaatne, puudus emotsioon	Tabas ühel juhul poolvale

Tabel 2.

Ülaltoodud tabelis on esimeses pooles helehalli taustaga märgitud politseiametnike enamesinenud selgitused, kelle tulemused olid teistest kehvemad ning alumises tumehalli taustaga tabelipooles on nende politseiametnike enamlevinud selgitused, kelle tulemused oli teistest paremad. Parempoolses veerus on märgitud, kas katseisik ei märganud ülekuulatava jutus esinenud faktiviga, mis viitas valetamisele ning kas katseisik tunnetas teatud teemade puhul ebakõla, mis tulenes sellest, et ülekuulatatav rääkis osaliselt vale ja osaliselt meenutas temaga päriselt toimunud sündmust või asjaolu.

Arutelu

Käesoleva seminaritöö esimeseks eesmärgiks oli selgitada välja, kuidas Eestis kriminaalmenetluse ja jälitustööga tegelevad politseiametnikud suudavad tuvastada teise isiku valetamist ja tõerääkimist ning millised on tulemused võrreldes varasemate sarnaste uuringute ning teiste riikide politseiametnikega.

Nagu selgus, on uuringus osalenud politseiametnike võimekus teha vahet valetamisel ja tõerääkimisel võrreldav keskmiste tulemustega (või isegi mõnevõrra parem) uuringutest, mis on varasemalt korraldatud aastatel 1999 kuni 2006 USA-s, Suurbritannias ja Rootsis (O'Sullivan, Frank, Hurley, Tiwana, 2009).

Käesolevasse uuringusse oli kaasatud ligi poole rohkem mehi kui naisi ning antud valimi põhjal ei saa teha järeldusi meeste ja naiste tulemuste erinevuste osas. Huvitaval kombel ilmnes negatiivne korrelatsioon keskmiste tulemuste ja politseiametnike vanuse ja keskmiste tulemuste ning töökogemuse vahel, millest vanuse ja tulemuse vaheline korrelatsioon on statistiliselt oluline. Samuti ilmnes statistiliselt oluline seos tõerääkimise äratundmise ja valetamise äratundmise vahel ehk teisisõnu, kes tunneb paremini ära tõerääkimist, tunneb paremini ära ka valetamist. Raske on hinnata, mis põhjusel võisid vanuse suurenedes kahaneda tulemused. Kas tegemist on tõesti koolkondadevahelise erinevusega või valimist tingitud anomaaliaga, on raske ilma täiendavate uuringuteta hinnata.

Teine uurimuse eesmärk oli analüüsida, millest osalenud politseiametnikud lähtuvad tõerääkimise ja valetamise hindamisel ning kas uuringu tulemuste põhjal on paremate ja halvemate tulemustega politseiametnike puhul erinevused, kuidas ja milliste tunnuste või märkide põhjal anti hinnanguid valetamisele ja tõerääkimisele või on erinevused milleski muus, mida antud töö raames ei uuritud. Antud tulemused on küllaltki huvipakkuvad. Analüüsides kõige halvemate tulemuste ja kõige paremate tulemustega politseiametnike selgitusi, millest nad lähtusid oma otsustuste tegemisel, nähtus üllatuslikult, et erinevused nende selgitustes on küllaltki drastilised.

Esimene suurim erinevus halbade ja heade tulemustega politseiametnike tulemustes ilmneb selles, et kõik kehvade tulemustega politseiametnikud märkisid otsuse tegemise aluseks väga sageli või sageli „kehakeel“ ja „silmade liikumine“, samas kui heade tulemustega

politseiametnikud ei maininud nimetatud asjaolusid oma otsuste tegemise ajendiks mitte kordagi. Lisaks mainisid halvad valetamise äratundjad, et nad lähtusid oma otsuses tihti sellest, kui kiiresti ülekuulatav vastas. Samas jällegi head valetamise äratundjad ei ole seda oma selgitustes maininud. Head valetamise äratundjad on kõige sagedamini lähtunud oma hinnangu andmisel sellest, kas ülekuulatava jutt oli ladus, sorav ja loogiline või oli jutt ebamäärane. Samuti on põhjenduseks toodud detailide esinemine või nende puudumine ülekuulatava jutus. Lisaks hindasid heade tulemustega katseisikud ülekuulatava siirust sageli ka selle järgi, kas ülekuulatav oli pinges, tundis ennast mõne vastuse puhul häirituna ja käitus ebaloomulikult.

Ilmnes ka huvitav asjaolu, et neljast halbade tulemustega katseisikust kolm ei märganud videosalvestuse vaatamisel ja kuulamisel ühe ülekuulatava vastustes lihtsat faktiviga, kus ülekuulatav valetas ning unustas suure ärevusega, et ta teema alguses mainis, et elab ühetoalises korteris ning kohe sellele järgnenud täpsustavas küsimuses ütles hoopis, et elab kahetoalises korteris. Samas heade tulemustega katseisikud tabasid kõik kirjeldatud fakte ülekuulatava jutus ning seetõttu oli neil lihtne saada aru, et ülekuulatav valetab antud teemal vastates. Lisaks sellele selgub, et heade tulemustega politseiametnikest kolm tundsid ära ülekuulatava vastused, kus ülekuulatava rääkis nn poolvale. See tähendab, et ülekuulatav pidi küll valetama, kuid osaliselt vastas tema jutt siiski ka tõe, kuna ta meenutas temaga päriselt toimunud sündmust või asjaolu. Mäletan, et katset läbi viies tekitasid heade tulemustega politseiametnikes nimetatud poolvaled alguses mõningast segadust ning nad mainisid oma selgitustes, et neile tundus, et ülekuulatav osaliselt vist valetas, kuid tema jutt tundus selline, et selles on vähemalt midagi ka tõtt. Halbade tulemustega politseiametnike puhul taolisi tähelepanekuid ei esinenud. Politseiametnikega katseid läbi viies jäi meelde veel huvitav asjaolu, et isik, kes vastas 95% täpsusega, pööras mitmel korral oma pilgu ära videosalvestuselt ja keskendus hoopis rohkem kuulamisele.

Ülalkirjeldatud tulemused kinnitavad üsna hästi levinud seisukohtasid olulisemate valetamise tunnuste osas. Näiteks on psühholoogiaprofessor R. Edward Geiselman võtnud kokku 60 uuringu põhjal tehtud järeldused ning toob välja rea tunnuseid, mille järgi on kõige lihtsam ja kindlam tuvastada, et inimene valetab (Geiselman jt, 2011)*.

---

* Kuna originaalartiklile puudus juurdepääs, siis on viidatud Geiselmani jt 2011 aprillis ajakirjas *American Journal of Forensic Psychiatry* ilmunud artikli analüüsile California Ülikooli (UCLA) kodulehel.

Valetaja äratundmise meetodeid on Geiselman katsetanud tuhandete inimeste peal. Järgnevalt on välja toodud Geiselmani poolt nimetatud põhilised tunnused, mille järgi on kõige edukamalt võimalik tuvastada, et inimene valetab:

- Kui inimene petab, siis püüab ta küsimustele vastates rääkida võimalikult vähe.
- Valetaja räägib napilt, kuid püüab spontaanselt õigustada seda mida ta ütles.
- Enne küsimustele vastamist kipuvad valetajad küsimusi kordama, püüdes sel moel võita aega vastuse väljamõtlemiseks.
- Nad jälgivad pingsalt kuulaja reaktsioone. Geiselmani sõnul püüavad nad välja lugeda, kas kuulaja jääb uskuma tema lugu.
- Nad tihtipeale aeglustavad oma kõnet, kuna neil on tarvis aega, et vale välja mõelda ja jälgida kuulaja reaktsioone. Kui vale on välja mõeldud, siis kõnetempo tõuseb. Tõtt rääkiv inimene ei satu ärevusse sellest, et ta räägib aeglaselt. Valetajad arvavad, et aeglane kõne võib tunduda kahtlane. Tõerääkijad ei muuda ühe lause piires oma kõnetempot.
- Valetaja jutus on rohkem poolikuid lauseid. Tihti nad alustavad lauset, kuid ei lõpeta seda.
- Kui esitada küsimus tundlikul teemal, siis suruvad valetajad oma huuli kokku. Nad mängivad sagedamini oma juustega ja kasutavad teisi nõ võrgutuskäitumisest tuttavaid liigutusi. Enda suunas tehtud žestid võivad olla märk valetamisest, teiste suunas tehtud žestid pigem mitte.
- Kui tõtt rääkival inimesel palutakse oma juttu täpsustada, siis väidavad nad, et ei valeta ning lähevadki jutus täpsemaks. Valetajad tavaliselt täpsemaid üksikasju oma juttu ei lisa.
- Raske küsimuse puhul vaatab tõtt rääkiv inimene tihti kõrvale või eemale, et keskenduda. Ebaausad vaatavad kõrvale vaid hetkeks kui sedagi, kui pole just tegemist küsimusega, mille puhul on tarvis oluliselt rohkem keskenduda.
- Valetajad püüavad valele viitavaid märke varjata ning see varjamine muudab valetamise veelgi enam läbinähtavaks, väidab Geiselman.

Nagu näha langevad eeltoodud põhilised valetamise tunnused kokku sellega, millele viitasid peamiselt need politseiametnikud, kelle valetamise tuvastamise tulemus oli oluliselt parem kui teistel.

Samuti nähtub, et heade tulemustega politseinikud olid oma halbade tulemustega kolleegidest selgituste kirjutamisel oluliselt mitmekesisemad ja avatumad. Katse ajal üritasid mitmed kesiste tulemustega katseisikud, kes märkisid oma hinnangute põhjuseks „silmade liikumine“, videosalvestuse vaatamise ajal meenutada, kuidas ja kuhu inimene vaatab, kui ta meenutab ja kui ta valetab. Võis olla, et politseiametnikud olid vahetult enne katsele tulekut kusagilt üle vaadanud ja kontrollinud, kuidas valetamist tuvastada silmade liikumise põhjal. Usun, et nad võisid seda teha seetõttu, et kartsid enda halbu tulemusi ja seetõttu otsustasid üle vaadata, millised on lihtsamad ja kiiremad valetamise ilmingud (tegemist on muidugi minu kontrollimata spekulatsiooniga).

Üldistades uuringu tulemusi saab tõdeda, et uuringusse kaasatud politseiametnikest oli umbes neljandik väga head valetamise ja tõerääkimise äratundjad, umbes neljandik halvad valetamise ja tõerääkimise äratundjad ning umbes pooled olid keskpärasest veidi paremate tulemustega. Samuti selgus heade ja halbade tulemustega politseiametnike vastuste võrdlusest, et halbade tulemustega politseiametnikud pöörasid oma hinnangute andmise puhul kõige enam tähelepanu ülekuulatava kehakeelele ning silmade liikumisele ning pöörasid vähem tähelepanu verbaalsetele märkidele ja jutu sisule. Seevastu väga heade tulemustega politseiametnikud keskendusid hoopis ülekuulatava jutu sisule ja detailidele jutus ning sellele, kui soravalt ja ladusalt isik seda juttu esitab ning kuidas on isiku jutu sisu kooskõlas tema käitumisega.

Minu nägemuses võiks antud uurimuse tulemuste põhjal (ilmselt pärast kordusuuringut) asuda uurima põhjalikumalt vaid neid isikud, kes on valetamise ja tõerääkimise äratundmises halvad ja neid, kes on selles väga head. Tulevikus võiks keskenduda just sellele, et selgitada välja, mis teeb osad politseiametnikud valetamise äratundmises sedavõrd osavaks võrreldes nendega, kes seda ei ole. See annab omakorda võimaluse kasutada ära saadud tulemusi politseiametnike parema koolituse ja edasise arendamise osas. Edasiselt tahaksin üle vaadata, kuidas on lahendatud ja koostatud õppeprogramm tulevaste politseiametnike koolitusasutustes valetamise verbaalsete ja mitteverbaalsete tunnuste osas. Kuna kriminaalmenetluse ja jälitustööga tegelevate politseiametnike puhul on äärmiselt oluline nende võimekus tuvastada ja teha vahet valetamisel ja tõerääkimisel, siis võiks töötada välja lausa isikute ametikohale sobivuse hindamiseks vastavad testid ning katsed.

Käesoleva seminaritöö tulemused ja katsete läbiviimisel nähtu ja kogetu, kus mõned politseiametnikud olid hämmastavalt kehvad ja võimetud valetamise tuvastamisel, tekitas minus küsimusi, kui palju olulisi eksimusi on juba esinenud ja lisatööd tehtud, arvestades nende isikute küllaltki pikka tööaega. Keegi pole eksimatu, kuid kui ametikohal, kus töötaja valetamise tuvastamise võimekusest sõltub sedavõrd palju nagu see on kriminaalmenetluse ja jälitustööga tegevatel politseiametnike puhul, siis on ilmselgelt väga oluline nende ametikohtadele määrata vaid isikud, kes eksivad võimalikult vähe.

Viited

1. Aamodt, M. G., & Custer, H. (2006). Who can best catch a liar? A meta-analysis of individual differences in detecting deception. *The Forensic Examiner*, 25, 6– 11.
2. Bond, C. F., Jr., & DePaulo, B. M. (2006). Accuracy of deception judgments. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 214– 234.
3. Ekman, P., ja O'Sullivan, M. (1991). Who can catch a liar? *American Psychologist*, 46, 913– 920.
4. Ekman, P., O'Sullivan, M., ja Frank, M. G. (1999). A few can catch a liar. *Psychological Science*, 10, 263– 265.
5. O'Sullivan, M., & Ekman, P. (2004). The wizards of deception detection. In P. A.Granhag & L.Strömwell (Eds.) , *The detection of deception in forensic contexts* (pp. 269– 286). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
6. O'Sullivan, M. Frank, M. G., Hurley, C. M., Tiwana, J. Police lie detection accuracy: The effect of lie scenario. *Law and Human Behavior*, 0147-7307, 2009, Vol. 33, Issue 6
7. Wolpert, S., How to tell when someone's lying? UCLA psychologist helps law enforcement agencies tell truth from deception.
<http://newsroom.ucla.edu/portal/ucla/how-to-tell-when-someone-s-lying-202644.aspx>
(15.05.2012)

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektset viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.
Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

/Tiit Melts /

18.05.2012